

پروژهی سه‌ری ئه‌رکی له زمانه کوردیه دا

پ ی د. سازان ظاهر سعید

به‌شی کوردیه، کۆلیژی زمان، زانکۆی سلێمانی

sazan.mohammad@univsul.edu.iq

پوخته:

توێژینه‌وه‌که به ناویشانی (پروژهی سه‌ری ئه‌رکی له زمانه کوردیه دا)، هه‌ول‌دانه بۆ په‌سنگردنی پروژهیه سه‌ری ئه‌رکی ديارخه‌ر له زمانه کوردیه- شيوه‌زاري سلێمانیه دا. گرنگی توێژینه‌وه‌که، له دياریکردنی ئه‌و توخمه فهره‌ه‌نگیه‌دا خۆی ئه‌بینه‌وه، که وه‌ک سه‌ری ئه‌رکی ديارخه‌ر، به‌ره‌مه‌پێتانی فریزي ئه‌رکی ديارخه‌ریان له‌ئه‌ستۆدایه و به‌هۆیانه‌وه، چۆنیتیه بونیاتانی پروژه‌که په‌سن ئه‌کریت. ناوه‌رۆکی توێژینه‌وه‌که، تابه‌ته به بونیاتانی پروژه ئه‌رکیه‌کانی ديارخه‌ر به‌پێی بنه‌ماکانی تیوری (حوکمکردن و پۆله‌ره‌گه‌زدیاریکردن)، بۆئه‌وه‌ش سه‌ره‌ پروژه‌سازده‌ره‌کان کراون به سه‌نگی محه‌ک، ئه‌وانه‌ی جله‌وی پروژه‌که‌یان گرتووه‌وه له‌رووی دروسته و گۆکردنه‌وه، به‌ره‌مه‌پێتانی مسۆگه‌ره‌که‌ن. پروونکردنه‌وه‌که ئه‌وه‌مان پێته‌لیت، بوونی وه‌ها جوړیک پروژهیه سینتاکسی، ئاماژه‌یه بۆ بوونی جوړیک تری فریزي، که سه‌ریکی تری پروژه‌سازده‌ر به‌ئه‌دگاری جیاوازه‌وه، باربۆی ئه‌کات، ئه‌وانیش ئه‌و (پروژه فهره‌ه‌نگیه‌)یان، که په‌یوه‌ست به ديارخه‌ری فهره‌ه‌نگیه‌وه رووته‌ده‌ن. لیکه‌وته و ئه‌نجامی توێژینه‌وه‌که‌ش ئه‌وه ئه‌خاته‌روو، که جوړه‌کانی (فریزي ئه‌رکی ديارخه‌ر)، له مه‌ودایه‌کی دياریکراودا به‌ره‌مه‌پێتین و هه‌ریه‌که‌شیان خاوه‌نی دروسته و پارامیته‌ری تابه‌ته به‌خۆیان.

کلیله وشه‌کان: ديارخه‌ر، سه‌ری ئه‌رکی، حوکمکردن، پۆله‌ره‌گه‌زدیاریکردن، که‌تیگۆری سینتاکسی.

Recieved: 5/11/2023

Accepted: 2/12/2023

پېشەكى:

ناوئيشانى توپۇزىنەۋەكە، تايەتە بە (پرۇژە سەرى ئەركىسى لە زمانى كوردى دا). ھەۋلىكە بۇ خستىنەۋو و ديارىكردى ئەو سەرانە، كە گۆكردى سەرى ئەركىيان ھەن و بەۋەش لە پىۋاژۋەكى سىنتاكسىيدا، پرۇژە فرىزى ئەركىسى ديارخەرى، بونىات ئەنن. جىي ئامازەيە، پرۇژە سەرە ئەركىيەكان فراوانن و ھەرىكە لە پرۇژەكانى (AGRP، TP، CP) و جۆرىكى فرىزە ديارخەرىيەكان، كە (FDP) يە، ئەگرەۋە، بۆيە سنوورى ئەم توپۇزىنەۋەيە ديارىكراۋە و تىيدا تەنھا پرۇژە (فرىزى ئەركىسى ديارخەرىيە FDP)، بەھەند ۋەرگىراۋە و بەپىي رىيازى (پەسنىي) و لە سنوورى دوو بەشدا، كارى تىدا كراۋە. بەشى يەكەم، لە پىنچ پار پىكھاتوۋە و تايەتكراۋە بە خستىنەۋوۋى بنەما تىۋرىيەكانى توپۇزىنەۋەكە، پەيوەست بەۋەشەۋە، تىۋرەكانى (ھوكمكردىن و پۆلەرەگەزدىيارىكردىن) ۋەك بنەمايەك بۇ بەشى پراكتىكى توپۇزىنەۋەكە خراۋنەتەۋو، سەربارى ديارىكردى سەرى ئەركىسى ديارخەرى، پەيوەست بە بنەما و پىۋەرەكانى دەستىشانكردىنەۋە. بەشى دوۋەم، بۇ (فرىزى ئەركىسى ديارخەرىيە لە زمانى كوردىيە - شىۋەزارى سلىمانىيە دا) تەرخانكراۋە، تىيدا ئەو كەرەستانە ديارىكراۋن، كە پەيوەست بە دروستە و ئەركەۋە ھوكمى سەرى ئەركىيان ھەن و لە زمانى كوردىيدا بەرپىسى بونىاتىنى پرۇژەكەن. پاشان جۆرەكانى پرۇژەكە بەپىي جىاۋازىي سەرەكانىيان، پۆلكراۋن و جىاكرانەتەۋە، بۆئەۋەش ھوۋنە و بەلگەكان، لە ناخوتى رۆزانە شىۋەزارى سلىمانىيەۋە ھىزاۋنەتەۋەۋە راقەكراۋن، وپراي ئەۋەي، ھەندىكجار بە مەبەستى روۋنكردىنەۋە زىاتر و پەسنكردىن ورتى ئەدگارەكانى ديارخەرى ئەركىسى لە زمانى كوردىيدا، پىشت بە بەلگەى زمانەكانى ئىنگلىزىي و فارسىيە بەستراۋە و بەراۋرد بە زمانى كوردىيە، شىكرانەتەۋە.

۱. بنەما تىۋرىيەكان

۱/۱ تىۋرى ھوكمكردىن

ھوكمكردىن پەيوەست بەۋە دەسەلاتەۋە لىكەدەرپتەۋە، كە ھەر سەرىكى رىزمانىيە، لە مەۋداي دروستە سىنتاكسىيەكەيدا ھەيەتى و بە ھۆيەۋە ھوكمى پۆلەرەگەزىكى سىنتاكسىيە ديارىكراۋ ئەكات، ئەگەر ھىچ بەرەستىك نەبىت بە رىگر لە نىۋانىندا، بەۋەش «ھوكمكردىن ئەو بىرۋەكەيە ئەگرپتەۋە، كە ۋەچەپىكھاتەيەك دەسەلاتى ھەيە بەسەر ۋەچەپىكھاتەكانى تىدا. ھەر لەناۋ بىرۋەكەي ھوكمكردىن بىرۋەكەيەكى تىش سەرىيەلدا، كە بە ۋەچەپىكھاتەيە ئاراستەكردىن (C-Command) ناسراۋە» (قادىر، ۲۰۱۱، ۱۵). ئەگەرچى پىشتەر چۆمىسكى لە سالى (۱۹۹۱) دا بەكارھىتەنى تىۋرى (رىساكان و پارامىتەرەكان) ى بەلاۋە پەسەندتر بوو لە جىياتى تىۋرى (دەسەلات و بەستىنەۋە)، لەۋ روانگەيەۋە، كە پىۋابوو تىۋرى رىساكان و پارامىتەرەكان، تىۋرىكى رىزمانىيە جىھانىيە گىشتىگرە و ھەموو لقا تىۋرەكانى GB ئەگرپتەۋە. بىروانە (ھاجى، ۲۰۰۷، ۲۹)، (قادىر، ۲۰۱۱، ۱۵).

تىۋرى رىساكان و پارامىتەرەكان لەسەر ئەۋە بنىاتىزاۋە، كە «ھەموو زمانىك يەك رىزمانى جىھانىيە ھەيە، كە لەسەر چەند رىساكە بنىاتىزاۋە. لەناۋ ئەم رىساكەدا چەندىن پارامىتەرى جىاۋاز ھەن، لە ئەنجامى كارلىكى نىۋانىان سىماتىكى زمانىكى تايەت ديارىتەكرىن. (Barwari، ۲۰۰۴، ۱۵)، بۇ ھوۋنە رىساكە ھەبوۋنى سەرى رىزمانىيە و تەۋاۋەكەرەكەي، ۋەك بنەما و مەرجى خورتىيە دروستەي فرىز لە ھەموو زمانەكاندا ديارىكراۋە، كەچىي ديارىكردى جىكەۋتەي سەر لەناۋ دروستەكەدا، پەيوەستە بە ديارىكردى پارامىتەرى زمانەكەۋە، بەۋىيە بىت رىساكان گىشتىي و جىھانىيەن، بە پىچەۋانەۋە پارامىتەر ئەدگار و تايەتمەندىيەكانى زمانەكە دەستىشانەكات.

ھەر لەم روۋەۋە، «تىۋرى GB ۋاى دادەنپت، كە بەشىكى گەۋرەي رىزمان لە ھەموو زمانىكدا ھاۋبەشەن، كە

ئەمەش ئەبىت بە بەشىك لە رېژمانى جىھانىي، بە واتايەكى تر دەتوانىن بلىين، رېژمانى جىھانىي ئەو ھاۋبەشىيە، كە لە نىۋان زمانەكانى جىھاندا ھەيە، جىاۋازى زمانەكانىش لە لايەن پارامىتەرەكانەۋە نىشاندەدرىت «قادر، ۲۰۱۱، ۱۵)، بەۋەش تىۋرى GB بەشىكە لە رېژمانى گشتىي (Black Universal Grammar, ۱۹۹۸, ۲) بەپىيى بنەماكانى ھوكمكردن و ۋەچەئاراستەكردن، A ھوكمى B ئەكات، ئەگەر و تەنھا ئەگەر:

(i) A ھوكمكەر بىت: ھەرۋەھا

(ii) A ۋەچەئاراستەى B بكات و B ىش ۋەچەئاراستەى A بكات. (Haegeman, ۱۹۹۴, ۱۳۵)،

بەسنكردنى چۆمىكى بۇ پەيۋەندىي ۋەچەئاراستەكردن بەو جۆرەيە، كە «سەرەكان لە ركىفى گەرەترىن پىرۆژەدا ۋەچەئاراستەى ھەر ۋەچەپىكھاتەيەك ئەكەن، بە مەرچىك ھەموو ئەو پىرۆژانەى لە زىر گەرەترىن پىرۆژەكەدان، يەك جۆر نىشانەى تابىتەي رەگەزىيان (كاتەگورىيان) ھەبىت» (مەھوىي، ۲۰۰۱، ۳۲)، ھەرۋەك مەرچى روودانى ۋەچەئاراستەكردن، زالئەبوونى A و B يە بەسەر يەكتىدا.

پەيۋەست بە سەرەئاراستەكردن (m-command) ىشەۋە، A ھوكمى B ئەكات، ئەگەر و تەنھا ئەگەر:

(i) A ھوكمكەر بىت: ھەرۋەھا

(ii) A سەرەئاراستەى B بكات: ھەرۋەھا

(iii) ھىچ بەرەستىك لە نىۋان A و B دا نەبىت. (سەرچاۋەي پىشۋو، ۱۳۷)، واتە ھىچ ھوكمكەركىكى نىكتەر لە B يەۋە نەبىت، جگەلە (Cook & Newson, A, ۲۰۰۷, ۱۵۲).

بەپىيى روونكردنەۋەكانى سەرۋە بىت، ھوكمكردن ئەدگارى سىنتاكسىي توخمە بەدەسەلاتەكانن، ئەۋانەى دەسەلاتى ھەۋلاۋىركردنى تەۋاۋكەر و ھوكمكردنىشان ھەن، تىيدا ۋەچەئاراستەكردن و سەرەئاراستەكردن، كە ۋابەستەى يەكە سىنتاكسىيە ھوكمكەرەكانن، پەيۋەست بە پۆلەرەگەزە ھەۋلاۋىركراۋەكان -تەۋاۋكەر- ھەۋە روۋئەدەن، بەجۆرىك c-command، لەنىۋان سەر و كەتىگۆرىي تەۋاۋكەردا روودەدات، كە ھەريەكەيان ۋەچەئاراستەى ئەۋى تر ئەكات، بەلام لە (ۋەچەئاراستەكردنى ئەسى مەترىيدا، فرىزى يەكەم ۋەچەئاراستەى فرىزى دوۋەم ئەكات، بەلام دوۋەم ۋەچەئاراستەى يەكەم ناكات) (حسەين، ۲۰۰۹، ۷۱).

روودانى m-command-ىش، پابەندى سەرە رېژمانىيە ھوكمكەرەكە ئەبىت، واتە دەسەلاتى سەرەئاراستەكردن، تەنيا لە دەست سەرە رېژمانىيە ھوكمكەرەكەدايە، بە مەرچىك پىرۆژە گەرەكان، نەبن بە بەرەستى ھوكمكردنەكە. ئەمە ئەۋەمان پىدەئىت، فۆرمە «ھوكمكەرەكە فۆرمى ھوكمكراۋەكە ديارىئەكات» (مەھوىي و ئەۋانى تر، ۲۰۱۰، ۲۰)، ئاراستەى ھوكمكردنەكەش، ۋابەستەى پارامىتەرى سەرە رېژمانىيەكە ئەبىت، ھەرۋەك ئەۋ سەرەئەى سەرکۆتايىن، ئاراستەى ھوكمكردنەكەيان لە چەپەۋە بۇ راست ئەبىت و ئەۋانەشى سەرەتەتان، بەپىچەۋانەۋە لە راستەۋە بۇ چەپ ھوكمكەكەن، پەيۋەست بە دۆخى رېژمانىشەۋە گىرنگە ئامازە بەۋە بدرىت، ھەموو سەرە دۆخدەرەكان، ھاۋكات ھوكمكەرىشن، كە چىيى بەپىچەۋانەۋە مەرچ نىيە، چونكە ھەندىك سەرى رېژمانىي، تەنھا ھوكمكەرن و دۆخدەر نىن، بۇ ھوۋنە ۋەك ديارخەرەكانى ناسراۋىي و نەناسراۋىي، تەنھا ھوكمى تەۋاۋكەرەكەيان ئەكەن، بە بەلگەى ئەۋەى لە تىۋرى X-bar، ۋەك سەرىكى دۆخدەر ديارى نەكراۋن. لىكەۋتەى شىكردنەۋەكانى سەرۋە ئەۋە ئەخەنەرۋو، كە سەرە ھوكمكەرەكان گشت سەرە رېژمانىيەكان ئەگىرەۋە، ئەگەرچىي (مەھوىي و ئەۋانى تر، ۲۰۱۰، ۲۰)، پىيانۋايە

حوكمكردن دياردهه كه وابهسته ي به پرشتيه و زاراهه ي به پرشتيش به تايه تى بۇ كدراره كان به كارئه هپترت.

۲/۱ تيؤرى پۆلره گه زدياريكردن

له و روانگه يه وه، كه فهره ننگ ناوه ندى هه لگرتن و تۆماركردن ته واوى زانياريه كانى ههر توخمىكى زمانيه، تيؤرى پۆلره گه زدياريكردن له قۇناغى پاش_فهره ننگيدا، به پرسى به كۆنكرتكردن ته و زانياريه نيه، كه له ناواخنى ههر پۆلره گه زىكى فهره ننگيدا گه نجران. به وهش (پۆلره گه زدياريكردن Sub-Categorization يه كيكه له و تيؤزانه ي، له نيوان فهره ننگ و سينتاكسدا كارته كات). (والى، ۲۰۲۳، ۲۶). ئەمەش به خشكه ي ئەوه دهرده پرېت، كه تيؤره كه به قۇناغى پيش_سينتاكسيه وه په يوه سته. له و رووه شه وه له به رئه وه ي زانياريه كان جياواز و جوراوجورن، بويه وه ك كه پسوولپكى زمانى، به تيكه لى له ناوه وه ي توخمه كاندا ديسپلينكراون/ئاخراون، واته «ويستى توخمه پرؤزه سازده ره كان په يوه سته كه تيگؤريه كه ي دياريكراو نيه، چونكه زانياريه سينتاكسيه كانى ناواخنيان ته بستراكتن و له به رجه سته كردنياندا دهرئه كه ويت، كه توخمه كان چ جورىكى كه تيگؤرى داوانه كه ن» (سه رچاوه ي پيشوو، ۹)، بويه ئەكرت به هؤى تيؤرى پۆلره گه زدياريكردنه وه، به شىك له و زانياريه نيه به پىي ژينگه و ده و روبه رى زمانى سهر رى زمانيه كان، بيشكرين و سينتاكسيان په سنبكرين، ئەوانه ي په يوه ستن به ده ستيشانكردن كه تيگؤرى ته و ويسته فهره ننگيه وه، كه وشه به ده سه لاته كه ي سهر وه ك پۆلره گه زى ته واوكر بۇ تيركردن پرؤزه كه ي، داوايه كات. بۇ زانيارى زياتر له باره ي وه چه تيؤرى پۆلره گه زدياريكردنه وه، بروانه (سه عيد، ۲۰۲۰) و ئەو سه رچاوانه ي له ويدا هاتوون. ئەكرت ياساى گشتى پۆلره گه زدياريكردن بۇ ههر توخمىكى فهره ننگى، له (۱) داو له نواندنيكى ته ختدا شىواز به نديكرت.

$$(1) [Y] + X \cdot$$

ياساى (۱)، ياسايه كه گشتى، تايهت به به ره مه پتاني فرىزى ئەركى ديارخه رى، پيشنيازه كات، چونكه Y، كه گؤراوپكى ته بستراكته، ئاماژه بۇ جور/دروسته ي ناواخنه ناديار و شاراوه كه ي ديارخه ره كات، به رجه سته بوونى ناواخنه كه ش، وابه سته ي پۆلره گه زدياريكردنه فهره ننگيه كه ي ئەبيت، كه ئايا پۆلره گه زىكى فهره ننگى، يان سينتاكسى، به رجه سته كه رى ويسته فهره ننگيه كه ي D۰ ئەبيت و به هؤيه وه فرىزه ديارخه ريه كان په يوه سته به جياوازي سهره رى زمانيه كانيانه وه، به دروسته ي جياواز به ره مه پتاني.

به وپتبه تيؤره كه ئەوه مسؤگه ره كات، كه بۇ بونياتناني ههر پرؤزه يه كه سينتاكسى، ويسته بنه مايه كان هه بوو و له ئارادان، ته نها ئەوه ي گرنگه، تيؤره كه له قۇناغى پيش_سينتاكسيدا، ملكه چ/پابه ندى دياريكردن و دهرخستنى ته و زانياريه نيه، كه به شىوه يه كه ناديار له ناو ههر بيچمىكى فهره ننگيدا هه ن، تاوه كو له رپى به گه رختن/به كۆنكرتكردياننه وه، ده سته به رى دروستى بونياتناني پرؤزه ناوه ندييه كان بكات، هاوكات ههر «به هؤى ئەو وه چه تيؤره وه نه خشه ي ناوه كى فؤرمىكى دارپژراوى سينتاكسى ده كيشرېت» (مه عرووف، ۲۰۲۰، ۱۰۴). بۇئه وهش تيؤره كه سهره رى زمانيه كه ئەكات به بنه مايه يه كلاكردنه وه له دياريكردن دروسته ي ناوه وه ي پرؤزه ناوه ندييه كاندا. بۇ نمونه پۆلره گه زدياريكردن كه تيگؤرى كدرارى فهره ننگى، جياوازه له سهرى ئەركى ديارخه ر، چونكه له يه كه مياندا دياريكردن ناواخنه كه فراوانتره و ئەشيت ته واوكرى كدرارىكى فهره ننگى، له جورى فرىزه كانى (NP, DP, AP, PP)

(FDP, LDP) بىت پروانە (۱)، كەچىي ديارخەرى ناسراوۋىي، پەيوەست بە پۆلەرەگەزدىيارىكردنەكەيەوہ سەنوردارتەرە و پى ئەچىت وەك فرىزى تەواوكەر، تەنھا چەشنى (NP) بگرىتەوہ. پروانە (۲).

۱_ أ. {سپوخوار} [NP] + V۰

ب. {چىشتى خۆش لىن} [AP] + V۰

پ. {بە ھەواللەكەم زان} [PP] + V۰

ت. {نامەكە نووس} [FDP] + V۰

ج. {جوانترىن مستىلە كرې} [LDP] + V۰

۲_ {شاخەكە} [NP] + D۰

جىي ئاماژەپىكردنە، لە (۲)دا بەراورد بە تەواوكەرە ھەلاؤپىركراوہ كانى (۱)، تەنھا فرىز وەك پۆلەرەگەزى تەواوكەر بە نمونە ھىتراوہتەوہ، ئەگەرنا ديارخەرى ناسراوۋىي /_ ەكە/، دەستەواژىلەى ناوۋىي و ئاوەلناوۋىش وەك وىستە فەرھەنگىيەكەى ھەلاؤپىرئەكات، پروانە وەچەپارى (۲-۵/۱). ھەر لەسەر ئەو بنەمايە، نمونە بۇ دەستەواژىلەكان نەھىتراوہتەوہ.

ھەر لەبارەى پۆلەرەگەزدىيارىكردنەوہ، بەپىي ھەندىك بۆچوون (لقە كاتىگورىيەكان تەنھا ئاماژە بۇ ئەو كەرەستانە ئەكەن، كە لە فرىزى كردارىيدا، وەك تەواوكەرىك دەرتەكەون) (حسەين، ۲۰۰۹، ۹۵)، لە كاتىكدا نمونە و بەلگەكانى سەرەوہ ئەوہ ئەخەنەرەو، كە تىۆرى پۆلەرەگەزدىيارىكردن، بەسەر ھەموو سەرە رىزمانىيەكاندا پەيرەو ئەكرىت، چونكە سەرەپاى رەگى كردار، سەرەكانى ترى وەك (ناو، ئاوەلناو، پىشناو، ديارخەرەكان...ھتد)، دەسەلاقي ھەلاؤپىركردنى كەتىگورىيان ھەن، بۆيە جىيەجىكردنى تىۆرەكە بەسەرياندا و برىنى قۇناغى دەستىشانكردنى وىستە ناوہكىيەكەيان، حەقىمى (ناچارىي) و چاوەروانكراوہ. لەم رووہوہ (محەمەد، ۲۰۰۹، ۸۲) بۆچوونەكە پىشراستتەكاتەوہ بەوہى «كاتىگورىيە فەرھەنگىيەكانى وەك: ناو، كردار، ئاوەلناو،...ھتد كە بە زاراوہى رۇنائىي پىيان ئەوترىت سەرە، زۆر بە وردىي ھەندى جۆر لە تەواوكەر ھەلئەبژىرن؛ بۇ ئەوہى پىكەوہ يەكبگرن و فرىز پىكبھىتن»

۳/۱ سەرى ئەركىي؛ ئەدگار و پرنسىپەكانى پەسنكردنى

وەك لە پىشەكىي توپژىنەوہكەدا ئاماژەى پىدرا، پىشتر سەرە ئەركىيەكان بە (°C ‘ Agr° ‘ T) ديارىكراوون، پروانە (Haegeman, ۱۹۹۴, ۱۱۶) ئەو مۆرفىمانەش، تايەتن بە دەوروبەرى مۆرفۆلۆژىي شكاندەوہى كردار، بۆيە پىرۆژەى ھەرىەكىيان، لە بەرھەمھىنانى ئاستىكى نواندندا خۆيان ئەبىننەوہ. كەواتە لەو روانگەيەوہ، كە ھەر فرىزىك پىرۆژەى سەرىكى رىزمانىيە، (ھەرىەكە لەو سەرە رىزمانىيانە لە ئاستىكدا جۆرىك لە فرىز دروستتەكەن). (مەرووف، ۲۰۲۰، ۱۰۹)، ھەرەك (دزەيى، ۲۰۱۳، ۱۰۹) پىيوايە فرىزە ئەركىيەكان، كەتىگورىي فەرھەنگىي نىين، بەلكو مۆرفىمى بەندن لە شىوہى لاگرداو ئەركى رىزمانىيان ھەن، وەك نىشاندانى كات و رىككەوتن.

سەرەپاى ئەو جۆرانەى سەرە ئەركىيەكان، جۆرىكى تر پەيوەست بە ھەندىك پرنسىپ و بنەماى ديارىكراوہوہ، بە سەرى ئەركىي ناوژەد ئەكرىت، ئەويش (سەرى ئەركىي ديارخەرە)، كە دروستەييانە كارىگەرىي لەسەر جۆرى

پروژه كەى ئەبىت، كەۋاتە بەرھەم/ دەركردەى پىۋاژۇ سىنتاكسىيەكە، ۋابەستەى ئەدگار و تايپەتمەندىيەكانى سەرە پروژه سازدەرەكەپەت، بە دەربرىنكى تر، كۆى پروژهكە لە ژىر ھەژمون و دەسەلاقى سەرەكاندان و حوكمىان ئەكەن. لەو روۋەشەۋە، سەرە ئەركىيەكانى ديارخەر مۆرفۆلۆژىيانە فۆرمىان بۇ دارپژراۋە و بە مۆرفىمى بەند بەرجەستە ئەكرىن، ۋەك ئارتىكلەكانى /_هكە، _ىك/، بەۋەش ئاستى نواندىنى لاگريان ئەبىت، بۆيە خاۋەنى بىچمىكى نائازادن و پەيوەست بە ھەلاۋپۆكردىنى پۆلەرەگەزەۋە روۋئەدەن، ئەمەش ۋا ئەكات بە نىشانەكانىانەۋە سەرەۋەى پروژهكە بگرن. لەسەر بنەماى شىكردەنەۋەكانى سەرەۋە، ئەكرىت ئەدگارى سەرى ئەركىيى ديارخەر لە چەند خالىكدا گەلالە بكرىت: (أ) مۆرفىمى ناسەرەبەخۆن و نواندىنى ئاستى مۆرفۆلۆژىيان ھەن. (ب). جياواز لە سەرە ئەركىيەكانى (°C ‘ Agr° ‘ T)، تايپەتن بە دەوروبەرى مۆرفۆلۆژىيى شكاندەۋەى (ناو، دەستەۋاژپلەى (ناويى، ئاۋەلناويى)). (پ) سەرى حوكمكەرن، دەسەلاقى ۋەچەئاراستەكردن و سەرەئاراستەكردنىان ھەن، بەلام دۆخدەر نىن.

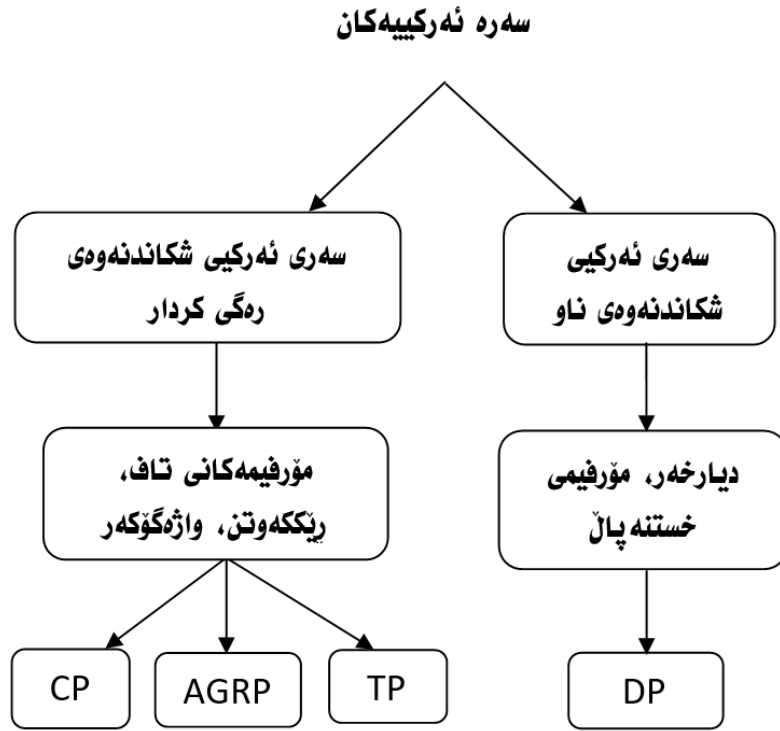
لىكەۋتەى راقەكردنەكانى سەرەۋە ئەو ئەنجامە دەستتەخەن، كە كەتىگۆرىيە ئەركىيەكانى ديارخەر، ھەلگىرى ئەدگارى دەستنىشانكردن/ جياكردنەۋەى فرىزى ئەركىيى ديارخەرن، بەۋىپىيەى سەرە رىزمانىيەكە ھەلگىرى چ تايپەتمەندىيەك بىت، فرىزەكەش بە ھەمان تايپەتمەندىيەۋە گۆئەكات، بۇ نمونە ئەگەر سەرە ئەركىيەكە (ديارخەرى ناسراويى) بىت، ئەۋا فرىزە بەرھەمھاتوۋەكەش لە جۆرى (فرىزى ئەركىيى ديارخەرى ناسراويى) ئەبىت، بۇ جۆرەكانى ترىش بە ھەمان شىۋە. بىروانە (۲/۲).

۴/۱ جۆرەكانى سەرى ئەركىيى

پىشتر ئەۋە خرايەروو، كە سەرە ئەركىيەكان جۆراۋجۆرن، بۆيە پەيوەست بە ئەرك و گۆكردنىانەۋە، لە پۆلەرەگەزدىيارىكردن/ نواندىنى فەرھەنگىياندا پۆلەرەگەزى جياواز بۇ تىركردنى ناۋاخنەكەيان ھەلاۋپۆرئەكەن، بەۋەش ئەبن بە بنەما لە بونياتنانى جۆرى جياوازی فرىزدا. بۇ نمونە سەرى ئەركىيى ديارخەر -ئارتىكلەكانى ناسراويى و نەناسراويى-، تايپەتن بە دەوروبەرى مۆرفۆلۆژىيى شكانەۋەى ناو، ۋاتە ۋىستە فەرھەنگىيەكەيان لە پۆلەرەگەزى ناو ئەبىت، بەۋەش حوكمى ناو ئەكەن و ۋەك ديارخەرىكى ئەركىيش، دەركردەى پىۋاژۇ بەرھەمھىتانەكەيان، (فرىزى ئەركىيى ديارخەرىيى) ئەبىت، (دواتر لە جۆرەكانى سەرى ئەركىيى ديارخەرىيى، دەدوئىن) بىروانە (۲/۲). بەپىچەۋانەى جۆرى يەكەمەۋە، ھەرچى سەرە ئەركىيەكانى تاف و رىككەۋتن و ۋاژەگۆكەرەكانە، تايپەتن بە دەوروبەرى مۆرفۆلۆژىيى شكانەۋەى رەگى كردار، بەۋەش فرىزە بەرھەمھاتوۋەكان بەھۆى ئەم سەرەۋە، لە جۆرى (فرىزى ئەركىيى تاف، فرىزى ئەركىيى رىككەۋتن، فرىزى ئەركىيى ۋاژەگۆكەر) ئەبىت. بىروانە ھىلكارىيى (۱)، تايپەت بە ديارىكردنى گشتىيى جۆرەكانى سەرە ئەركىيەكان.

ھىلكارىي (۱)

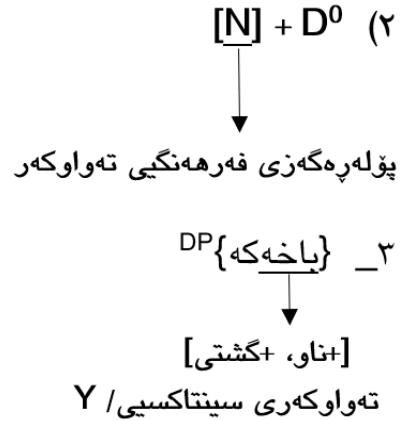
۵/۱ جۆرەكانى ناواخنى سەر پەيوەست بە دروستەۋە

ھەبوۋنى ناواخنى سەر -تەۋاۋكەر-، مەرچى سەرەكىي گۆكردنى سەرە ئەرکىپەكانى دىارخەر، چونكە ۋەك وترا، سەرە ئەرکىپەكان ئاستى نواندىنى لاگريان ھەن، بۆيە سرووشتىكى لكاويان ھەن و بە تەنھا دەسەلّاقى گۆكردنيان نىيە، بەلكو گۆكردنى خورتىيانەي ناواخنەكەي، ئەبىت بە بنەما بۆ روودانى سىنتاكسىيانەي فرىزى ئەرکىپى دىارخەرىي FDP. لەم رووۋە، پۆلەرگەزى ناواخنى ئەم جۆرەي دىارخەر، دوو جۆر ئەگرىتەۋە:

۱-۵/۱ پۆلەرگەزى فەرھەنگىي تەۋاۋكەر

ئەم چەشنەي تەۋاۋكەر، ئەو كەتىگۆرييانە ئەگرىتەۋە، كە فەرھەنگىيىن و بۆ پركردنەۋە و تىركردنى ويستە فەرھەنگىيەكەي دىاخەرى ئەرکىپى، راستەۋخۆ لە فەرھەنگەۋە داۋا ئەگرىن/ ۋەرئەگرىن، پۆلەرگەزى فەرھەنگىي پەيوەست بە دىاخەرى ناسراۋىي و نەناسراۋىيەۋە، كەتىگۆرييەكى لە جۆرى (ناۋ) ئەبىت، كە «پىۋىستە ناۋەكە خاۋەنى نىشانەي [+گشتىي] و [+ژمىراۋ] بىت.» (مەعروف، ۲۰۱۰، ۱۷). لەۋەۋە ئەكرىت ياساى (۲) تايبەت بە نواندىنى ناواخنى سەرە ئەرکىپەكەي دىارخەر، دابېرژىت.

ئەبىت ئەۋەش بوترىت، ئەم كەتىگۆرييانە بەۋپىيەي لە فەرھەنگەۋە ۋەرئەگرىن و پۆلەرگەزى فەرھەنگىيىن، كەۋاتە ناشكىنەۋە، بەلكو بە ھەمان بىچمە فەرھەنگىيەكەيانەۋە ۋەرئەگرىن، بەلام لە سىنتاكسىدا گۆكردنى تەۋاۋكەرى سىنتاكسىيان ئەبىت، چونكە فرىزەكان حوكمئەكرىن، نەك كەتىگۆرييە فەرھەنگىيى/ وشە. برۋانە (۳).

۲-۵/۱ پۆله ره گەزى سينتاكسىي تەواوكەر

ئەو تەواوكەرانهى، دروستەبىيانه خاوهنى پىكھاتەى سينتاكسىين، حوكمى پۆله ره گەزى سينتاكسىيان ھەن، وهك له پىرۆژه ناوه ندىيە كانى له چەشنى (دەستەواژىلە)، واتە پىرۆژه پىش_ فرىزيە كاندا بەرجەستە ئەبن. ئەو ناواخانەى لەم جۆرەن، (أ) لەلايەك لەبەرئەوهى لە سينتاكسەوه وهرئەگىرئىن، بە پۆله ره گەزى سينتاكسىي ھەژمار ئەكرئىن، (ب) لەلايەكى تىرشەوه لەو روانگەيەوه، كە روودانىان مەرجدارە، پىويستيان بە پابەندبوونى خورتىيە بۇ گۆكردنىان وهك فرىزى تەواوكەر / YP لى لاگرەكانى له چەشنى ديارخەرى ئەركىي، كەواتە كۆى دروستەى دەستەواژىلە و سەرە رىزمانىيەكەى، بە مەرج مۆلەتى گۆكردنى DP يان ئەبئت.

پەيوەست بەم بابەتەوه، خالەكانى (أ،ب)، ھىلى جياكەرەوه لەنىوان ھەردوو جۆرەكەى تەواوكەرى فەرھەنگىي و سينتاكسىيدا ئەكىشن. پروانە نمونەكانى (ە)، كە دروستەى (دەستەواژىلەى ناويى) و (۵)يش، كە دروستەى (دەستەواژىلەى ئاوه لئاويى) يان ھەن، روونكردنەوه كان رىنیشاندرن تالە رىيانەوه، ياساكانى (ە،۳) تايبەت بە جۆرەكانى ناواخن / تەواوكەرە ھەلاوئىركراوه كەى دەستەواژىلە، ھەلبەئىنجىرئىن. پروانە نواندنى نمونەكانى (۵،ە) لە ھىلكارىي (۳،۲) دا.

FDP ← [Pre.NP] + D⁰ _ (۳)

FDP ← [Pre.AP] + D⁰ _ (ە)

ە. {كۆرە مەولەوان} + /_ ەكە /

Pre.NP / YP

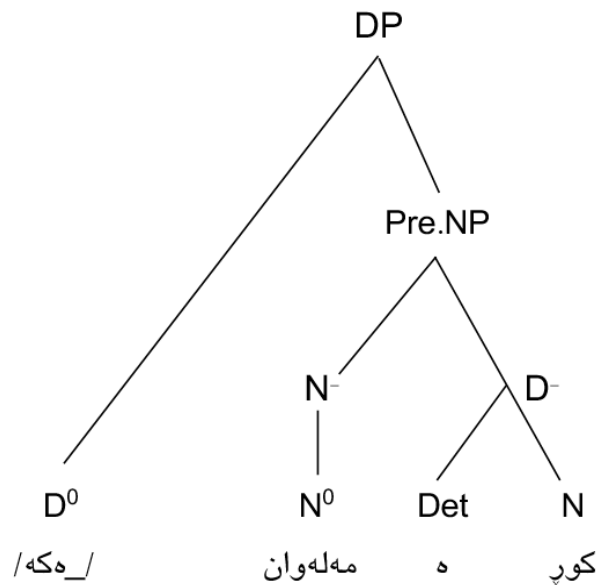
۵. {منالە جوان} + /_ ەكە

Pre.AP / YP

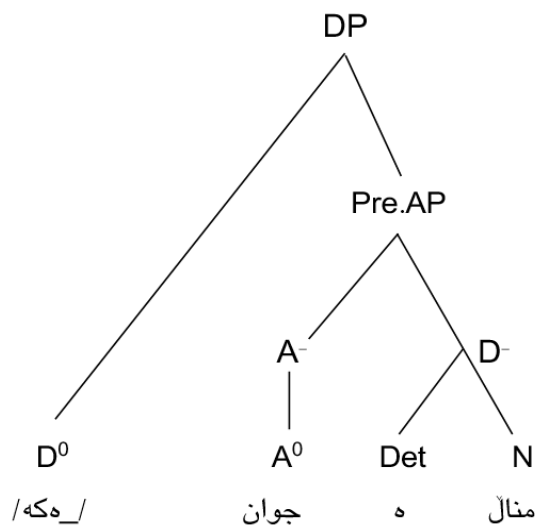

نمونه كانى (3_1) به لگه ي ئه و راستىيەن، ئه گه رچىي سه رى پروزه سازده رى فرىزى ئه ركىي ديارخه رىي له بنه رة تدا لاگرن، كه چىي كۆي دروسته به ره مه اتوو ه كه ي DP به هۆي ئه م سه ره رىزما نىيانه وه، به (فرىزى ديارخه رىي ئازاد ناوده برىن، ئه وىش له و روانگه يه وه يه، كه كۆي فرىزه كه، له سىنتاكسدا ده ركه وتنى ئازاد و سه ربه خۆي ئه بىت). پروانه (احمد، 2023، 66)، هه روه ك سه رنجدان له نمونه كانى (0،4) ئه وه پىشان ئه ده ن، كه (ده سته واژىله ي ناويى و ده سته واژىله ي ئاوه ئناويى)، وه ك ته واوكه رى سىنتاكسىي، له ناو دروسته ي ئه م چه شنه فرىزه دا ، ئه وىش له و روانگه يه وه يه، كه وه ك ئاماژه ي پىدرا، ده سته واژىله كان وه ك پروزه يه كى ناوه ندىي، گۆكردنى واتايى و سىنتاكسىيان نىيه، مه گه ر سىنتاكسىيانه به هۆي وه رگرتنى ديارخه ره ئه ركىيه كانه وه، تواناو ده رفه تى گۆكردنىان بۇ بره خسىنرئىت. بۇ زانىارىي زياتر، پروانه (مه عرف، 2010، 26)

هئىلكارىي (2)

هئىلكارىي (3)

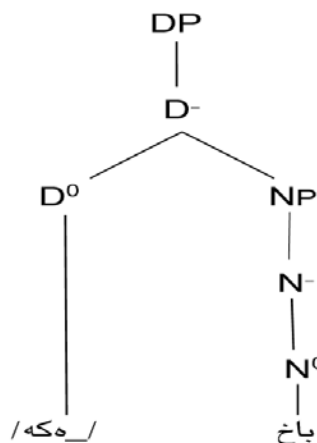
۲. پىرۆژەى سەرى ئەركىي لە زمانى كوردىي دا ۱/۲ پىرۆژەى سەرى ئەركىي ديارخەر

پەيوەست بە فرىزى ئەركىي ديارخەرىيەۋە گىنگە ئاماژە بەۋە بدىت، لىكسىمى /ديارخەر/ كراۋتە شازارۋەى ئارتىكلەكانى (ناسراۋىي، نەناسراۋىي، كۆى ناسراۋ) و مۆرفىمەكانى (خستنه پال) ىش، كە بەھۆيانەۋە و لەرپيانەۋە چەمكە فەرھەنگىيەكەى ديارخەرى ئەركىي، بە نىشانەكانى [± ناسراۋكردن، ± ديارىكردن، ± تاك] ۋە پەيوەست بە پۆلەرگەز/ وىستە ناۋەككىيەكەيەۋە بەرجەستە ئەكرىت. ئەمە پىمان ئەللى «ديارىيخەر بەردەۋام لەگەل سەرەناۋىكدا دىت و دەرئەكەۋىت، پى ئەچىت دەرئەبىرىن و قرتاندىنى نەبىت. گۆكردنى ديارىيخەر بۆ ئەۋەيە، ئاماژەبەندىيى reference سەرەناۋەكە ديارى بكات و بىچەسىننىت» (مەھوىي، ۲۰۱۱، ۹۲)

ئەم پىرۆژەيە لە زمانى كوردىيدا، بە گشتىي و نەرىتپيانە پەيوەست بە ديارخەرە نائازادەكانى ناسراۋىي و نەناسراۋىيەۋە بونىات ئەنرىت. (لەبارەى ئەۋ جۆرانەى ديارخەرەۋە، بىروانە (CARNIE, ۲۰۱۱, ۴۵)), ئەۋ ديارخەرەۋەى، خاۋەنى بىچمى سەرەخۆى فەرھەنگىيى نىن، بەلكو مۆرفۆلۆژىيانە، فۆرمى بەندىان بۆ دارپىژراۋە، لەۋ روۋەشەۋە، كە «ديارخەر كەتىگۆرىيەكى سىنتاكسىي و ئەركىيە» (FROMKIN & RODMAN & HYAMS, ۲۰۰۳, ۵۸۰)، بۆيە ھەرچەندە وشەي بەدەسەلاتن و ھەلاۋىركردنى سىمانتىكىي و سىنتاكسىي پۆلەرگەزى تەۋاۋكەرىان لەدەستدايە، كەچىي بە تەنھا تواناي گۆكردنىان نىيە، بەلكو بە پۆلەرگەزە ھەلاۋىركراۋەكەيانەۋە، كە لە بەكۆنكرىتكردى ناۋاخنەكەياندا بەرجەستە ئەبن، گۆكردنى سىنتاكسىي DP يان ئەبىت و ئەۋ كاتە كۆى فرىزەكە، ئازادىي رىگەپىدانى سىمانتىكىي و سىنتاكسىي بۆ دەستەبەر ئەكرىت.

لەۋ روۋەشەۋە، ئەگەرچىي ديارخەرەكان توخمى پىرۆژەسازدەرن و ھاۋشىۋەى توخمەكانى تر تواناي بەرھەمەپىنئانى فرىزىان ھەن، بەلام ۋەك و ترا، لەبەرئەۋەى ديارخەرە ئەركىيەكان لە كوردىيدا سەرەخۆ نىن، بۆيە دەركردەى پىنۋاۋژ سىنتاكسىيەكە، لە جۆرى فرىزى ئەركىي ديارخەرىي ئەبىت. بىروانە نمونەى (۳) و نواندەكەى لە ھىلكارىي (۴) دا، كە تىيدا تەۋاۋكەرەكەى، ناۋىكى گشتىيە و بە مەرج بوۋەتە پۆلەرگەزى سىنتاكسىي و چىكەۋتەى فرىزى گرتوۋە، بەۋىپىيەى (ناۋى گشتىي گۆكردنى فرىزى نىيە، بەلكو بەھۆى ديارخەرەكانەۋە ئەبىت بە فرىز). (مەعرف، ۲۰۱۰، ۹۶).

ھىلكارىي (۴)

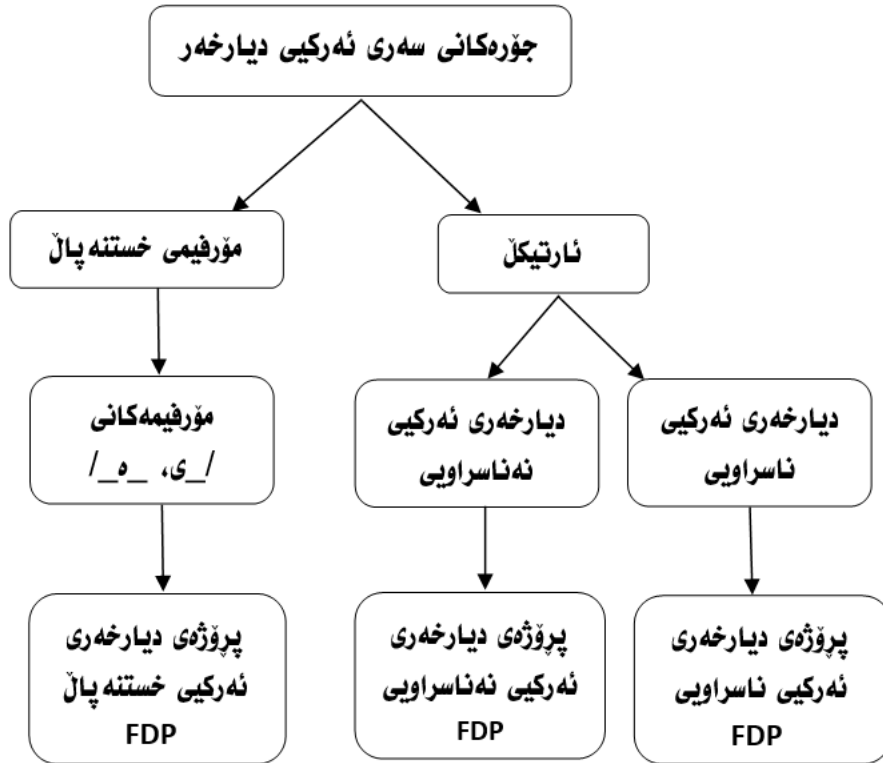

۲/۲ جۆره كانى سەرى ئەركىي ديارخەر له شىۆه زارى سلیمانىي دا

سەره ئەركىيە كانى ديارخەر له زمانى كوردىي دا، به پىيى دروسته و ئەو فيچەرانهى به پۆله ره گەزى تهواوكەرى ئەبه خشن، چەند جۆرىك پرۆژەي ئەركىي جياواز به ره مده هينن، واته هەريەك لهو ديارخەرانه، كه به سەرى ئەركىي پرۆژە سازدەر هەژمار ئەكرين، په يوه ست به جياوازي دروسته ي و سيمانتيكيه وه، پرۆژەي جياواز بونيات ئەينن، به وهش جياوازي ديارخەر، جياوازي چەشنى فرىز/ پرۆژە بونيات تراوه كەي لى ئ ه كه ويته وه/ ده خولقي تىت.

گرنگه ئاماژە به وهش بدرىت، به گشتى ديارخەرە كان به پىيى فۆرم/ دروسته، دوو جۆرن، (أ) ديارخەرى ئازاد/ فەرەه نگی: ئەوانەن، كه خاوهنى فۆرمى سەربه خۆي فەرەه نگیين، وهك (وشەي نيشانه، ژماره، راده، پلەي بالاي ئاوه ئناو)، بۆيه دەر كرده ي پىواژۆي به ره مه پتانه كه يان، له جۆرى فرىزي ئازادى ديارخەرى، يان فرىزي فەرەه نگیي ديارخەرى ئەيىت. (ب) ديارخەرى ئازاد/ ئەركىي: به پىچە وانەي ديارخەرە ئازادە كانە وه، ديارخەرى ئەركىين، بۆيه دروسته ييانە ئازادان، وهك ديارخەرە كانى (ناسراويى، نه ناسراويى، كۆي ناسراو) و مۆرفيمه كانى خستنه پال. به ويپيه ي توپۆينه وه كه تايهت كراوه به جۆرى (ب)، بۆيه له هيلكارىي (0) دا، تەنها جۆره جياوازه كانى سەرى ئەركىي ديارخەر له شىۆه زارى سلیمانىي دا، ديارى ئەكرين.

هیلکاریي (0)

۱-۲/۲ ديارخەرى ئەركىي ناسراۋىيى

ديارخەرى ئەركىي ناسراۋىيى، جگەلە ئارتىكل/ مۆرفىمى ناسراۋىيى /_هكە/، ئەلۆمۆرفه كانى /_يهكە، _كه، ه/ش ئەگرتتەۋە، بەۋپىيەى هەمان گۆكردنى /_هكە/يان هەن، پروانە (مستەفا، ۲۰۲۱، ۱۹۳)، واتە بە هەمان نىشانە/ فىچەرەۋە روۋئەدەن، تەنھا جياۋازىيى دروستەييان، جياۋازىيى دەۋرۋبەرى فۆنۆلۆژىيى دەنگە فاۋل و كۆنسۆنانتەكانى كۆتايى تەۋاۋكەرەكە، دروستى ئەكات. ئەم ديارخەرانە، پىرۆژەى فرىزى ديارخەرىيى ئەركىي ناسراۋىيى بەرھەم ئەھيىن. پروانە ياساى پۆلەرەگەزديارىكردنەكەى لە (۵)دا، هەرۋەھا سەرنجى نمونەكانى (۶) و تاقىكردنەۋەيان لە ھىلكارىيى (۶) دا بدە، كە هەريەك لەو ئەلۆمۆرفانە، ھەلگىرى هەمان نىشانەكانى [+ ديارىكردن، + دەستىنشانكردن] ن. گىزنگە ئاماژە بەۋەش بىكرىت، ھەندىك زمانەوان، /ديارىكردن/ ۋەك زاراۋە گشتىيەكەى ديارخەرى بەكار ئەھيىن و پىياناۋايە «چەمكى ديارىكردن، چەمكىكى فراۋانە و بەۋاتاو مەبەستى جياۋاز بەكارھاتوۋە، لەۋانە ۋەك: (سنوورداركردن _ Limitation، نىشانەبۆدانان _ Denoting، ئاماژەبۆكردن _ Pointing، دەرختن - Modifying، ديارىكردن _ Determining، ئاشكراركردن - Definition» (سەرچاۋەى پىشۋو)، بەلام لەم توۋئىنەۋەيەدا زياتر بە فىچەرى [+ناساندن، +ديارىكردن] بەكارھيىزاۋە.

FDP ← [N] + D⁰ (۵)

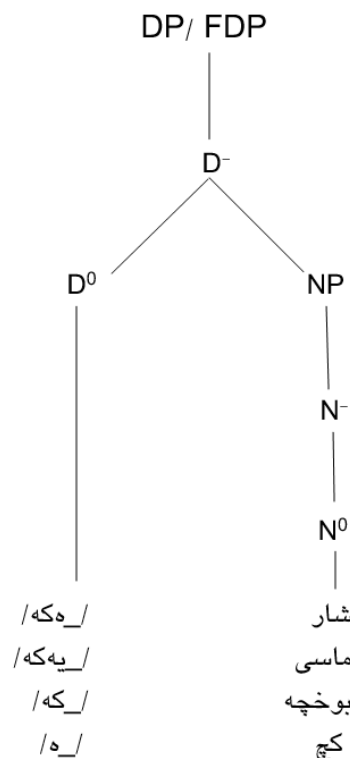
۶_أ. {شارەكە}

ب. {ماسىيەكە}

پ. {بوخچەكە}

ج. {كچە}

ھىلكارىيى (۶)

وهک یشتر ئاماژهی پیدرا، ئەم جوۆری سه ره ئه رکبیه کان، توانای حوکمکردنی پۆله ره گه زی ته واوکه ریان هه ن، بروانه (۳/۱)، بۆیه په یوه ست به وه چه ئاراسته کردنه وه، له نموونه کانی (۶)دا، هه ریه ک له دیارخه ره کانی /_ه که، _یه که، _که، /_ه، سه ری ریزمانیی وشه ی به ده سه لاتن، بۆیه وه چه ئاراسته ی ته واوکه ره کانیان ئه که ن، هاوکات ته واوکه ره کانیش وه چه ئاراسته ی سه ره ریزمانییه کانیان ئه که ن، روودانی وه چه ئاراسته کردنی له لایه ن سه رو ته واوکه ره وه، وابه سه ته ی جیبه جیبوونی ئه و مه رجه یه، که بۆ زالبوونی یه که م نوۆدی دووپه لکیی D-، به سه ر هه ریه ک له سه ره ریزمانییه که ی D⁰ و ته واوکه ری NP له ئارادایه.

په یوه ست به هه بوونی مه رجه کانی سه ره ئاراسته کردنی سه وه، له نموونه کانی (۶)دا، سه ره حوکمکه ره که ی دیارخه ر، سه ره ئاراسته ی ته واوکه ره که ی ئه کات، به وپییه ی یه که م نوۆدی دووپه لکیی، که به سه ر D⁰ دا زاله، D-یک ی به رزتره و له هه مان کاتدا به سه ر NP یه که شدا زاله، چونکه هه یچ به ره به سه تیک -پروۆزه به رزه کان- له ئیوان سه رو ته واوکه ردا نییه، بۆیه حوکمکردن و سه ره ئاراسته کردنه که ش رووده دات. بروانه هیلکاریی (۶).

له لایه کی تره وه ئه گه رچی دیارخه ری ئه رکبیه ناسراوی له کوردییدا، فۆرمی بۆ دارپژراوه و به مۆرفۆلۆژی ده نوێزیت، که چیی له هه ندیک زماندا بانگه شه ی نه بوونی دیارخه ری ناسراوی له ئارادایه، بۆ نموونه به پیی هه ندیک بۆچوون «زمانی فارسیی، ئارتیکلی ناسراوی نییه، به لکو ناوه کان له خودی خۆیاندان ناسراون، به وه ش پنیویستیان به هه یچ وشه یه کی تر نییه به مه به سه تی ناساندن، مارکه یان بکات. <https://www.jahanshiri.ir/fa/en/article-definite>. له م باره دا سینتاکس ئه بیته جیگره وه ی نواندن مۆرفۆلۆژیانه ی چه مکی ناسراوی له زمانه که دا. بروانه (۷) و هیلکاریی (۷). که واته ده رنه که وتنی دیارخه ره که له زمانی فارسییدا به و جوۆره لیک ئه درپته وه، که ناوه که له بنه پرتدا ئاماژه ی ناسراوی تیدایه، هه رئه مه ش کراوه ته به لگه و پاساوی رافه کردنی بۆچوونه که ی سه ره وه. بروانه که ره سه ته هیل- به ژێرداها توه کان له (۸)دا.

_V {زن} (ژنه که)

هیلکاریی (۷)

۸_ا. مداد روى ميز بود. (پىنوسه كه له سهر ميژه كه بوو).

ب. ماشين در پاركىنگ است. (ئوتومبيله كه له پاركه كه يه).

كهرسته هيل به ژيرداها توهه كاني (۸) ئه وه پيشان ئه دهن، كه له فارسيدا ناوه گشتيه كان به ههمان فۆرمه وه بۆ چه مكي ناسراويى، گۆنه كهن، بۆيه ههر به بيجميكي تاكه وه -بى بوونى ديارخهر- خۆيان ئه نوينن. (سهرچاوه ي پيشوو). به دهربرينىكى تر، فۆرم/ ناوه بى نيشانه كه په يكاللى فرىزى ئه ركىي ديارخهرىي-ناسراويى ئه بيت، بۆيه به پيچه وانهى زمانى كوردىيه وه، زۆرينهى زمانه وانان ئه و بۆچوونه په سهندئه كهن، كه نيشانه ي ناساندن له فارسيدا سفره، به به لگهى ئه وه ي، ناوى ناسراو، نيشانه يه كى تايهت و ديارى نييه، كه بينوئيت و ئاماژه ي پييكات. به پيى شيكردنه وه كاني سهره وه بيت، چه مكي ناسراويى له زمانى فارسيدا، به پيچه وانهى زمانى كوردىيه وه يه، كه مۆرفۆلۆژىيانه بيجميكي به رجه سته/ كۆنكرىتى نييه، تا له رپيه وه نيشانه ي [+ناسراويى] به پۆله ره گه زى ته واو كهره كه ي بدات، به لكو پيواژۆكه به مۆرفىمى سفر ئه نجامده دريت، كه چىي به پيچه وانهى ئه و بۆچوونه وه «ئه كرىت ئه و فرىزانهى /را/يان به دوا دا ديت، فرىزىكى ديارخهرىي بن، چونكه /را/ نيشانه ي بوون به فرىزه، ئه و يش له به رئه وه ي فرىزى ناويى ئه كات به فرىزىكى ديارخهرىي» (قادر، ۲۰۱۵، ۷۸)، به وهش نيشانه ي /را/ كراوه ته هۆى ناسينه وه ي فرىزى ديارخهرىي، بۆيه ئه گه رى به ديارخهرىي نيشانه كه، پيشىبىيىكراوه. بروانه (۹)، ههر بۆيه ئه گه ر /را/ مامه له ي ديارخهرى ناسراوى له گه لدا بكرىت، ئه و له م باره دا فرىزى ديارخهرىي ئه ركىي له فارسيدا، په يكاللى زمانى كوردىي، به مۆرفىم ئه كرىت.

۹_ {خانه را} (خانوه كه)

ليره دا پرسىارى گرنگ ئه وه يه، ئايا ئه كرىت ديارخهرى ناساندن له هه موو زمانىكدا، به ره هاىي مامه له ي سهرى ئه ركىي له گه لدا بكرىت؟ ده سته ستنى وه لامى ئه و پرسىاره، پشت به تافىكردنه وه ي نمونه و هيتانه وه ي به لگه له زمانىكى تره وه ئه به سىت. بۆ نمونه له زمانى ئىنگليزىي دا، پيواژۆى ناساندن جياواز له كوردىي، له رپى مۆرفىمى سهر به خۆى /The/ وه جبه جى ئه كرىت (Radford, ۲۰۰۴, ۳۳۴)، واته له و زمانه دا، /The/ په يكاللى ديارخهرى ئه ركىي ناسراويى /ه كه/ ي زمانى كوردىي، وه ك سهر، جله وى پرۆژه كه ي گرتووه، بروانه (۱۰). له لايه كى تره وه، ههر چه نده هه ندىك زمانه وان ئارتىكله كاني The/a و وشه ي نيشانه ش، ههر به وشه ي ئه ركىي هه ژمارئه كهن. (Radford & Atkinson, ۲۰۰۹, ۱۳۳)، به لام فۆرمه وشه ييه كه ي /The/ به پيى تايه تمه ندىي وشه فهره نكيه كان، حوكمى سهرى فهره نكيى به سه ردا ده دريت، به وهش پرۆژه سازده رى فرىزى فهره نكيى ديارخهرىي- ناسراويى ئه بيت، ئه و كاته له چه په وه بۆ راست، حوكمى ته واو كهره كه ي ئه كات، له كاتىكدا ههمان پرۆژه له كوردىيدا له جۆرى فرىزى ئه ركىي ديارخهرىي- ناسراويى ئه بيت، ئه مهش پيمان ئه لى ههر چه نده ناساندن له زۆرىك له زمانه كاندا به هۆى ديارخهره وه روئه دات، به لام مه رج نييه له هه موو زمانىكدا هاوشيوه ي زمانى كوردىي، ديارخهرى ناسراويى، سه رپكى ئه ركىي بيت.

۱۰_ا. The + [man]

D⁰ Y

ب. {The man} ^{FDP}

شېكردنهۋەي نەۋونەكان لە زمانى كوردىيى دا دەربىرى ئەۋ راستىيەن، كە روانگە و بۆچۈنەكان لەبارەي ناساندنەۋە ھاۋتەۋا ھاۋتەرىبەن و پەيۋەست بە سەرە ئەركىيەكەي ديارخەرەۋە جىبەجى ئەكرىت، كەچىي لە زمانىكى ۋەك فارسىي دا، پىشېنىيەكان لەبارەي ناساندنەۋە روون و يەكلابوۋەۋە نىن، بەلكو پى ئەچىت ھەبوونى مۆرفىمى سەر، يەكىك بىت لە روانگەكانى ناساندن، بۆيە بۆچۈنەكە دوو جەمسەرىيە و دوو جۆر راقەكردن ھەلئەگرىت، ھەرۋەك پىشېستەۋە بە نەۋونەكانى (۹،۸)، پىشېنىيە لەئارادابوونى سىستىمى دوۋپەلكىي ئەكرىت، بە جۆرىك (أ) لەلایەك ھەبوونى مۆرفىمى سەر پەيكالى چەمكى ناسراۋىي، (ب) لەلایەكى تىشەۋە، نواندى نىشانەي ناسراۋىي لە سىنتاكسدا بەھۆي شكانەۋەي پۆلەرەگەزى تەۋاۋكەرەۋە، بە بەلگەي ھەژماركردنى چەند نىشانەيەك ۋەك بنەماي نواندى چەمكى ناسراۋىي لە زمانەكەدا لەلایەن زمانەۋانانەۋە، لەكاتىكدا ۋەك خرايەرۋو، زمانى كوردىي، مۆرفىمى بۇ نواندى چەمكى ناساندن ديارىكردوۋە -نەك نىشانە-، چونكە بوونى نىشانە، ۋابەستەي مۆرفىمە ھەبوۋەكەيەتى، كە لە ئەگەرى دەرنەكەۋتىندا، نىشانەكە جىگەي ئەگرىتەۋە.

۲-۲/۲ ديارخەرى ئەركىي نەناسراۋىي

ديارخەرى نەناسراۋىي، كە مۆرفىمى /يـك/ و ئەلۆمۆرفەكانى ئەگرىتەۋە، بە چەشنىكى تىرى ديارخەرى ئەركىي ھەژمارئەكرىت، ۋاتە ھاۋشېۋەي ديارخەرى ناسراۋىي، سەرىكى ئەركىيە، بەلام جياۋز لەۋ، لە پىۋاژۋىيەكى بەرھەمپىئانداۋ بە ھەلۆپىركردنى ناۋاخنە فەرھەنگىيەكەي لە پۆلەرەگەزى ناۋ بەھۆي پۆلەرەگەزى ديارىكردنەكەيەۋە لە (۶)دا، پىرۆۋەي فرىزى ديارخەرى ئەركىي نەناسراۋىي، بوئىتەۋە نىت. پروانە نەۋونەي (۱۱) ۋ ھىلكارىي (۸)، بەۋەش ۋەك يەكىكى تر لەۋ مۆرفىمانەي، تايبەتن بە دەۋرۋەرى مۆرفۆلۇژىي ناۋ، لە تەك ناۋى گىشئىدا بە نىشانەي [+ نەناسراۋىي] يەۋە گۆنەكەن، ئەۋكات كۆي فرىزە بەرھەمھاتوۋەكە، سىمانتىكىيانە نەناسراۋ و ناديارىكراۋە. بەۋىيە بىت «لكاندى ديارىخەر بە سەرەناۋەۋە لە سىنتاكسدا روودەدات و فرىزى ديارىخەرىي (DP) (determiner phrase) دروستتەكات» (مەھۋىي، ۲۰۱۱، ۹۳).

$$FDP \leftarrow [N] + /يـك/$$

۱۱_ {سېۋىك}

لە (۱۱)دا، مۆرفىمى /يـك/ گۆكردنى ديارخەرى ئەركىي نەناسراۋىي ھەيە و ۋەك سەرىكى پىزمانىي، لە چەپەۋە بۇ راست ھوكمى تەۋاۋكەرى {سېۋ} ئەكات و ۋەچەئاراستەشى ئەكات. جگەلە پاشگرەكانى نەناسراۋىي، فۆرمى /يەك/، فۆرمىكى تىرى بەرجەستەكەرى ديارخەرى نەناسراۋىيە و بەپىچەۋانەۋە جىكەۋتەي سەرەتاي پۆلەرەگەزى تەۋاۋكەر ئەگرىت، گۆكردنىشى ۋەك ديارخەرى نەناسراۋىي، ئەۋكاتە روودەدات، كە سترىس لەسەر تەۋاۋكەرەكەي بىت، بۆيە پروۋدانى ۋەك ديارخەرى ئەركىي، مەرجدارە. پروانە كەرەستە ھىل بەژىرداھاتوۋەكەي (۱۲) ۋ نواندى لە ھىلكارىي (۹) دا. كەچىي كاتىك سترىس بخرىتە سەر فۆرمى /يەك/، ئەۋكات ھوكمى (ژمارە) ي ئەبىت، ۋەك پىشترىش خرايەرۋو، ژمارە گۆكردنى ديارخەرى فەرھەنگىيە ھەيە، نەك ديارخەرى ئەركىي. بۇ سەلماندى بۆچۈنەكە، كەرەستە ھىل بەژىرداھاتوۋەكانى (۱۳_أ) بە (۱۳_ب) بەراۋەدبەكە.

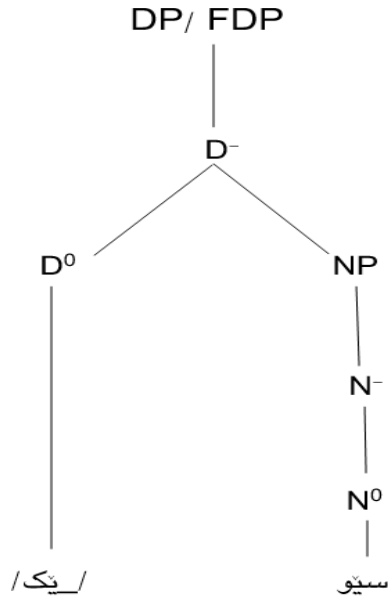

۱۲_ یهك جانتام كړیوه، شاز! هه مه پرسه. ~ جانتایه كم كړیوه، شاز! هه مه پرسه.

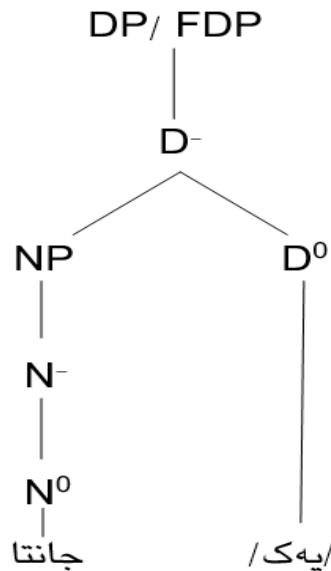
۱۳_ أ. یهك كولیڤه م خوارد.

ب. شه ش نانم كړی.

هینلکاری (۸)

هینلکاری (۹)

تویژینهوه که بهو جوړه کار ئەکات، که دیارخه‌ری نه‌ناسراویش، هه‌مان هه‌لسوکه‌وتی لاگره سینتاکسییه‌کانی هه‌یه‌و هاوکات په‌یږه‌وکردنی یاسای فەرهنگیی و سینتاکسییش، ئەدگارێکی بنه‌په‌تی گشت توخمه‌ پڕۆژه‌سازده‌ره‌کانه، بۆیه‌ هاوشیوه‌ی لاگره سینتاکسییه‌کان، دیارخه‌ری نه‌ناسراوی /یهك/ یش له‌ فۆرم دارشتنی فەرهنگییدا، ده‌سه‌لاتی

هەلاۋىر كوردنى تەۋاۋكەرى ھەيە، بەلام ھاۋشپۆھى پىشناۋە سىنتاكسىيەكان، لە سىنتاكسىدا گۈاستنەۋەى تەۋاۋكەر تىيدا رۈۋنادات، بەلكۈ پارامىتەرى ئەم جۆرەى ديارخەرى نەناسراۋىيى لە نۈاندنە مۇرفۇلۇۋىيەكەيدا، سەرسەرەتايە و ئەۋكات ۋەك سەرىكى ئەركىيى، لە راستەۋە بۇ چەپ، ھۈكمى تەۋاۋكەرەكەى ئەكات. ديارخەرى ئەركىيى نەناسراۋىيىش، پەپرەۋى ياساى فەرھەنگىيى (۷) ئەكات.

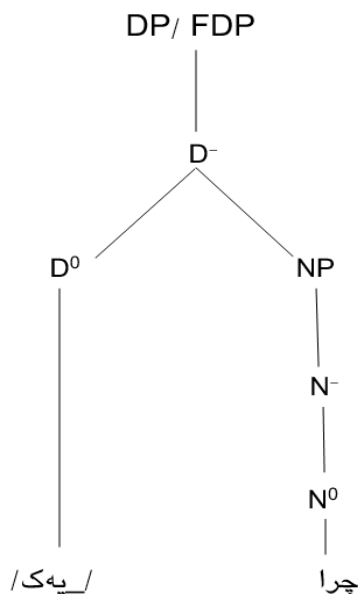
FDP ← [N] + /يەك/ (۷)

شيكردنەۋەى نمونەكانى (۱۳،۱۲) دەرخەرى ئەۋ راستىيەن، كە فۆرمى /يەك/ لە زمانى كوردىيدا، بە ھەمان بىچمەۋە ھەلگىرى دوۋ واتايە: (أ) ژمارەيەكى بنجىيە و بەۋەش ۋەك وشە/ مۇرفىمى سەربەخۇ گۆئەكات، ئەمەش ۋا ئەكات گۆكردنى ديارخەرى فەرھەنگىيى ناسراۋىيى ھەبىت و دەر كردهى پىۋاۋۇ سىنتاكسىيەكەش، فرىزىكى فەرھەنگىيى لە جۆرى فرىزى ديارخەرى ژمارەيى ئەبىت، (ب) بەپىچەۋانەۋە گۆكردنىكى تىرى، دەيكانە نىشانەى نەناسراۋىيى، ئەۋكات ھۈكمى فۆرمىكى تىرى ديارخەرى ئەركىيى ئەبىت، بەۋەش پىرۆۋەى فرىزى ديارخەرى ئەركىيى نەناسراۋىيى بۈنىات ئەبىت، كە لەرۈۋى ئەرك و سىمانتىكەۋە، ھەمان ھۈكمى پاشگىرى /يەك/ و ئەلۈمۆرفەكانى ئەبىت و لە پىرۆۋەى سەرە فەرھەنگىيەكەى (أ) جىاۋاز ئەبىت.

سەرەپاى ئاماژەدان بە فۆرمى /يەك/ ۋەك ديارخەرى نەناسراۋىيى لە نمونەى (۱۲)دا، كە سەرەتايى درۈستەكەى گرتۈۋە، كەچىي بە ھەمان فۆرمەۋە ۋەك ئەلۈمۆرفى /يەك/، چىكەۋتەى كۆتايى پىرۆۋە ديارخەرىيەكەش ئەگرىت، بىرۈانە نمونەى (۱۴) ۋە ھىلكارىيى (۱۰).

۱۴_ {چرايەك}

ھىلكارىيى (۱۰)

ھەر لەم رووۋە پەيوەست بە پارامىتەرى ديارخەرە ئەركىيەكانەۋە لە كوردى دى، ئەو ئومونانەى لەم توپۇزىنەۋەىدەدا ھىزانەۋە ئەۋەمان پىدەلپن، كە ديارخەرى ئەركىي ناسراۋى، بە تەۋاۋى فۇرمەكانىيەۋە، پارامىتەرى سەرکۇتا جىيەجىئەكەن، پروانە (۶)، ھەرچەندە ديارخەرەكانى ناسراۋى لە جۆرى فەرھەنگى، چىكەوتەى سەرەتاي دروستەكە ئەگرن و بەۋەش پارامىتەرەكەيان ئەبىت بە سەر سەرەتا، بەلام لەم توپۇزىنەۋەىدەدا كار لەسەر ديارخەرە فەرھەنگىيەكانى ناسراۋى نەكراۋە، بەلكو تەنھا ئامازەيان پىدراۋە. ھەرچى ديارخەرى ئەركىي نەناسراۋىشە، پىشېنىي ئەكرىت پەيرەۋى سىستەمى دوو پارامىتەرى بىكات، ئەۋىش بەھۆى بوونى مۇرفىمەكانى بە دوو بېچمى /يەك/، /ئىك/ لە زمانەكەدا، كە يەكەمىيان لە چىكەوتەى سەرەتا و كۆتابى دروستەكاندا كۆتەكات، بەلام دوۋەمىيان تەنھا چىكەوتەى كۆتابى ئەگرىت، پروانە ئومونەكانى (۱۱، ۱۲، ۱۴).

۲/۳- ديارخەرى ئەركىي ناسراۋى كۆ

پىشېنىي ئەكرىت ديارخەرە ئەركىيەكەى /ەكان/ ۋەك سەرئىكى پىرۇزەسازدەر، جۆرى پىرۇزەكە يەكلابى بىكاتەۋە و دەسەلەتى حوكمكردن و ھەلاۋىركردن تەۋاۋەرى ھەبىت، چونكە بە نىشانەكانى [+ناسراۋى، +ديارىكردن، +كۆ] ۋە كۆتەكات، لە بەرامبەردا /ان/ خاۋەنى نىشانەكانى [-ناسراۋى، -ديارىكردن]، بۆيە گرېمانە ناكىت بە و نىشانەۋە بە تەنھا، پەيكالى ديارخەرى ئەركىي، كۆى دروستەى پىرۇزە بەرھەمھاتوۋەكە بىكاتە كۆى ناسراۋ، بە ھەمان ئەو بىنەمايانەى، ديارخەرە ئەركىيەكەى /ەكان/ ھەبەتى، پروانە كەرەستە ھىل-بەژىرداھاتوۋەكان لە (۱۵_أ، ت) داۋ بە يەك بەراوردىان بىكە. ئەمەش ئەبىت بە بەلگەۋ ئەگەرى پىشېنىيەكەى سەرۋە سەبارەت بە جەلەوگرتنى پىرۇزەكە لەلايەن /ەكان/ ۋە بەپىي پەيرەۋەكردنى ياساى پۆلەرەگەزدىارىكردنەكەى لە (۸) دا پىشېنىي ئەكاتەۋە، چونكە ۋەك وترا، /ان/ لە كوردىيدا تەنھا دەسەلەتى پىدانى چەمكى كۆى ھەبە بە پۆلەرەگەزە ھەلاۋىركراۋەكەى، نەك چەمكى ناسراۋىش، بۆيە ناتوانىت بە بى بوونى ديارخەرە ئەركىيەكەى ناسراۋى، پىرۇزەى ديارخەرى ناسراۋى بەرھەم بھىزىت، ھەربۆيە /ەكان/ سەرۋەى پىرۇزەكە ئەگرىت. پروانە (۱۶_أ).

(۸) /ەكان/ + [N] ← FDP

ئومونەكانى (۱۵_أ، ت) ئەۋە پىشان ئەدەن، كە ئەگەرچىي /ەكان/، /ان/ ھەردوۋىكىان كۆكردنى ديارخەرىيان ھەن، بەلام /ەكان/ بەراورد بە /ان/ چالاكترو فرە زانىارىيەتەر، چونكە زانىارىي زياترو روونتر پەيوەست بە تەۋاۋەكەرەكەيەۋە ئەدات، لەبەرامبەردا /ان/ كەمتر چالاكە و زانىارىيەكانىشى گىشتىن، بەۋەش پىراۋىپى تىركردنى وىستى سىماتىكىي گۆيگر نىن.

۱۵_أ. پىاۋەكان لە مزگەوت گەرانەۋە.

ب. ئەۋان لە مزگەوت گەرانەۋە.

پ. زاناۋ زىرنگ و رەند لە مزگەوت گەرانەۋە.

ت. پىاۋان لە مزگەوت گەرانەۋە. (نەك ژنان)

ج. پىاۋ لە مزگەوت گەرانەۋە.

ح. *پىاۋ لە مزگەوت گەراپەۋە.

لە (۱۵_أ)دا، {پىاۋەكان}، پەيكالى {ئەوان}ە لە (۱۵_ب) و فرىزە تەكخراۋەكەي {زانائو زىنگ و رەند}ە لە (۱۵_پ)دا، چونكە بەلگەنەۋىستە، ناۋى تايبەتتى كەس بە فيچەرى [+ناسراۋىي] يەۋە جىكەۋتەي فرىز ئەگرىت، بەجۆرىك لەناۋ خودى فرىزەكاندا، سىمانتىكىيانە ھەمان ئەو نىشانانە ھەن. كە فرىزىكى ئەركىي ديارخەرىي ناسراۋىي بەھۆى سەرە رىزمانىيەكەي /_ەكە/ۋە ھەيەتى، بەۋەش ھەرىكە لە كەرەستە ھىل_بەژىرداھاتوۋەكانى (۱۵_أ، ب) حوكمى DP يان ھەن و فرىزە تەكخراۋەكەي (۱۵_پ)يش، ھەر لە خستەنەپالىھەكى سى پرۆژەي DP پىكھاتوۋە، بۆيە سىمانتىكىيانە ھاۋتاي فرىزى {پىاۋەكان} گۆئەكات. ئەگەرچىي بەپىي ھەندىك پىدوانگى تايبەتتى، چەشنى پرۆژەكانىيان لەيەك جىاۋان، كەچىي مۆرفىمى /_ان/ لە {پىاۋان} ي (۱۵_ت)دا، سەرەپاي نىشانەكانى سەرەۋە، ھەلگىرى فيچەرەكانى [+كۆ، +گشتى، +جىاكردەنەۋە] يە، بەۋەش مۆرفىمى كۆي /_ان/، تەنھا واتاي گشتىي كۆي بە فرىزەكەي {پىاۋان} بەخشىۋە (نەك نەناسراۋىي)، بۆيە گرمانە ئەكرىت دەسەلاتەكەي زىاتر سىنتاكسىيانە بىت و لە بەرامبەردا /_ەكان/ بە ديارخەرى ئەركىي ناسراۋىي كۆ ھەژمارئەكرىت. بىرۋانە كەرەستە ھىل_بەژىرداھاتوۋەكەي (۱۵_أ) ۋە ھىلكارىي (۱۱). سەربارى ئەۋەي «ناۋەكان خاۋەنى واتاي فەرھەنگىي خۆيانن، بەلام لە تەك واتاكانى خۆياندا، ھەلگىرى واتاي گشتىي و كۆي شاراۋەيشن» مەحويى، ۲۰۲۱، ۶۳۱)، بىرۋانە {پىاۋ} لە (۱۵_ج)دا، كە لەگەل واتا گشتىيەكەيدا، واتاي كۆي تىدايە، بۆيە سىنتاكسىيانە، نىشانەي رىككەۋتنى بكَرىي كۆي /_ن/ لە كەس و ژمارەدا لەگەل بەكاردىت، كە لەگەل فرىزە بكَرىيەكەي {پىاۋ} دا رىككەۋتوۋە، ھەرلەبەرئەۋەبە دروستەي (۱۵_ح) بەھۆى نادروستىي رىككەۋتنى سىنتاكسىي فرىزى بكَرىي و نىشانەكانى رىككەۋتنەۋە، بەكارھىنانىكى باۋى نىيە.

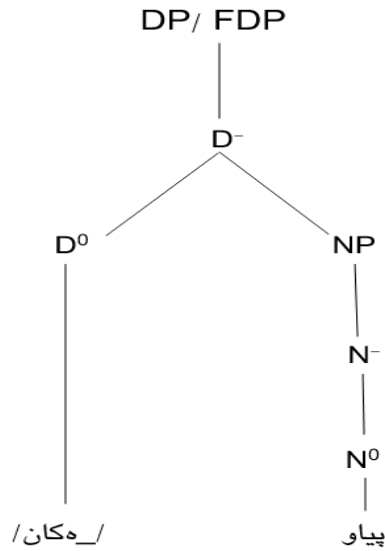
۱۶_أ. FDP {سالەكان}

ب. FDP {سالانىك}

ھونەي (۱۶_ب) سەرنجمان بۆ ئەۋە رادەكىشىت، كە پىشپىيى ئەكرىت خستەنەپالىھەكى ھەردوۋ مۆرفىمى كۆ و ديارخەرى نەناسراۋىي، جۆرىكى تى پرۆژەي ديارخەرىي بونىيات بىت، كە پىشپەستوۋ بە سەرە ئەركىيەكەي ديارخەر، بە فرىزى ديارخەرى ئەركىي نەناسراۋىي كۆ ھەژمار بكَرىت، چونكە لەم پرۆژەيەدا، ديارخەرە ئەركىيەكەي نەناسراۋىي، ۋەك سەر جلەۋى پرۆژەكەي گرتوۋە، بۆيە لەگەل مۆرفىمى كۆدا ئەو جۆرەي فرىز پىك ئەھىنن. بەۋىپىيە ھونەي (۱۶_ب) سىمانتىكىيانە واتاي نەناسراۋىي و نادىارىكارىي بەرجەستەكردوۋە، ئەمەش ئەبىت بە بەلگە و پىشتىگىرىي بۆ سەلماندى گرمانەكەي سەرەۋە سەبارەت بە گەرانەۋەي دەسەلاتەكان بۆ ديارخەرە ئەركىيەكە، بۆيە لە (۱۶_ب) دا چەمكى كۆ جەختى خراۋەتەسەر، پاشان نەناسراۋىي، لەكاتىكدا لە (۱۶_أ)دا واتا ناسراۋىيەكە زالە و دواتر چەمكى كۆ، ھەر ئەمەشە بوۋەتە ھۆي پىچەۋانەبوۋنەۋەي سەرەۋىزبوۋنى مۆرفىمە بەدۋايەكداھاتوۋەكانى /_ەكان/، /_انىك/ لە ھەردوۋ ھونەكەدا.

ھىلكارىي (۱۱)

۴-۲/۲ ديارخەرى ئەركىي خستنهپال

سەرەپاي ھەژمارکردنى مۆرفيمەكانى (ناسراويى و نەناسراويى و كۆى ناسراو) بە ديارخەرى ئەركىي، ھەندىك مۆرفيمي تر لە زمانى كوردىيدا ھەن، كە لەپرووى ئەرك و پيدانى فيچەرى واتايەو، ھەمان تايبەتمەندىي و ئەدگاربان ھەن، بەوہش ھوكمى ديارخەرى ئەركىيان ھەيە و بە ھەمان گۆکردنەو دەركەوتنيان ئەبىت، ھەربۆيە ئەرك و گۆکردنەكەيان، ئەبىت بە خالى ناوكۆيى نيوانيان. ھەرەك مۆرفيمەكانى /_ى، /_ى خستنهپال، لەم روانگەيەشەوہ ئەوترىت «مۆرفيمي خستنهپالى /_ى/ و /_و ھەك چەشنىكى تىرى ديارخەر، ئەمانىش سەرى رىزمانىي سەركۆتان، بەلام ئەوہى ئەم جۆرەى ديارخەر لە جۆرەكانى تر جيائەكاتەو، ئەوہيە، ئەو فرىزە ديارخەريەى مۆرفيمەكانى خستنهپال بەرھەمى ئەھپىن، گۆکردنى سينتاكسى و واتايى سەربەخۆى نيى و تەھا بە شكاندنەوہى لەناو پىرۆژەى تىرى فرىزدا، رىگەپيدانى بۆ فەراھەم ئەكرىت» (والى، ۲۰۲۳، ۶۳)، بە واتا ئەگەرچىي ھاوشىوہى ديارخەرە ئەركىيەكانى تر وشەى بەدەسەلاتن، ھەك ياساى ھەلاوڤىرکردنەكەيان لە (۱۰، ۹)دا نىشانى ئەدات، كەچىي جياوازييان لەگەل ديارخەرى ناسراويى و نەناسراويىدا، پەيوەستە بە سەربەخۆيى و مەوداى روودانى سينتاكسىيانەى پىرۆژە بەرھەماتووەكەيانەو، بەويپىيەى ئەو فرىزانەى پىرۆژەى ديارخەرى ناسراويى و نەناسراوين، روودانىيان ئازاد و رىگەپىدراو، بەپىچەوانەو ديارخەرەكانى خستنهپال، كە پىرۆژەكەيان لە جۆرى فرىزى ديارخەريى ئەركىي خستنهپال، گۆکردنيان وابەستەى شكاندنەوہيانە لەناو پىرۆژەيەكى گەورەتردا. بروانە كەرەستە ھىل-بەژىرداھاتووەكانى (۱۷_أ.ب) و نواندنيان لە ھىلكارىي (۱۲، ۱۳)داو دواتر بە نمونەكانى (۱۴، ۱۲، ۱۱، ۶) بەراوردنيان بكە.

FDP ← [DP/ N] + /_ى/ (۹)

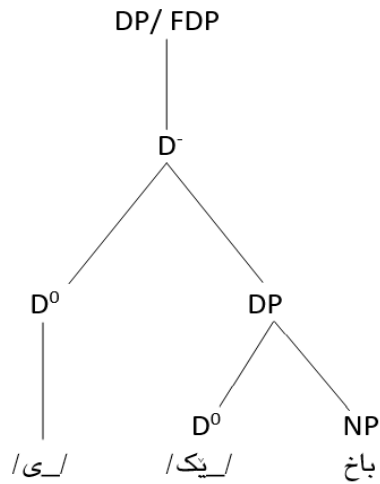
FDP ← [N] + /_و/ (۱۰)

۱۷_أ. {باخىكى گەورە}

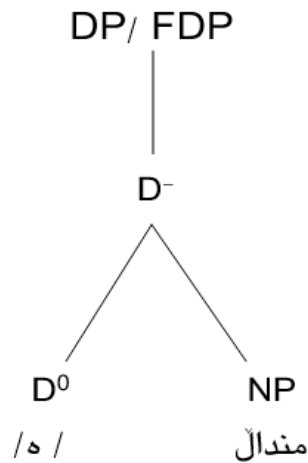
ب. {مندالە ورياكە}

هیلکاریی (۱۲)

هیلکاریی (۱۳)

به سه‌رنجدان له نموونه‌کانی (٦، ١١، ١٤) و به‌راوردکردنیان به نموونه‌کانی (١٧)، ئه‌وه روون ئه‌بێته‌وه، که «فریزی دیارخه‌ریی له زمانی کوردیدا، خۆی له چه‌شنه‌کانی تری فریز جیا‌ته‌کاته‌وه، به‌ته‌نیاو له‌ناو دروسته له‌ناویه‌کشکاوه‌کاندا هه‌بوونی هه‌یه» (مه‌عروف، ٢٠١٠، ٢٦)، هه‌روه‌ها پروانه (قادر، ٢٠٠٩، ٥١)، به‌و واتایه‌ی کۆی فریزه ئه‌رکییه دیارخه‌رییه‌که به دوو جوور ده‌رکه‌وتنی ئه‌بێت، له‌لایه‌ک ئازادیی گوکردنی هه‌یه و له‌لایه‌کی تریشه‌وه ته‌نها به‌هۆی شکاندنه‌وه‌یه‌وه ریگه‌پێدانی سینتاکسیی بو فراهه‌م ئه‌کریت.

له‌کۆتایی ئه‌م وه‌چه‌پاره‌دا، ئه‌کریت فریزه به‌ره‌مه‌هاتووه‌کان پشتبه‌ست به‌ کۆی یاسا پێش‌نیاز‌کراوه‌کانی توێژینه‌وه‌که‌وه، له (١١) دا سه‌رله‌نوێ به‌پێی ریزبوونه سینتاکسییه‌که‌یان، دا‌بر‌پۆزێنه‌وه.

- بېروانه نمونه کانی (٦، ١١، ١٤)
 بېروانه نمونهی (٤)
 بېروانه نمونهی (٥)
 بېروانه نمونهی (١٢)
 بېروانه نمونهی (١٧_أ)

- (١١) $DP/ FDP \leftarrow [D^0 + NP]$ -أ
 ب- $DP/ FDP \leftarrow D^0 + [[Pre.NP]]$
 پ- $DP/ FDP \leftarrow D^0 + [[Pre. AP]]$
 ت- $DP/ FDP \leftarrow [NP + D^0]$
 ج- $DP/ FDP \leftarrow [D^0 + DP]$

ئه نجام

١. توێژینهوه که دیارخه ره کانی (ناسراوی، نه ناسراوی، خستنه پال) له زمانێ کوردیی- شپوه زاری سلیمانی دا، به (دیارخه ری ئه رکیی) هه ژمار ئه کات، پشتبه ستوو به و ئه دگارو تایبه ته ندیانه ی په یوه ست به سه ره ئه رکیبه کانه وه له زمانه که دا هه ن و له ئارادان، ئه مه ش به خشکهی ئامازه به بوونی جوړیکی دیکه ی دیارخه ئه کات، که به (دیارخه ری فره نه نگیی) ناوزه د ئه کریت. هه بوون و جیا کردنه وه ی ئه و دوو جوړه ش، به لگه یه بۆ بوونی په یوه ندیبه کی هه مبه ری له نیوانیاندا، به وه ش ده رکرده ی پپوژوی به ره مه پتانه که یان، له دوو پرۆزه ی جیاوازی ئه رکیی و فره نه نگیدا خۆیان ئه نوینن/ به رجه سه ته ئه بن .

٢. ئه گه رچیی «گۆکردن» ی سه ره ئه رکیبه کان وه ک دیارخه ر، پنتی ناوکۆیی نیوانیان دیاری ئه کات، که چیی ئه شیت په یوه ست به دروسته و پارامیته ره وه، له یه ک جیاواز بن، هاوکات جوړاوجۆری ئه دگاری سه ره به خۆیشیان په یوه ست به ئازادی روودانی سینتاکسیانه وه، هیللی جیاکه ره وه ی نیوانیان ئه کیشیت، به جوړیک پرۆزه ی دیارخه ئه رکیبه کان، ده رفه تی ده رکه وتیان به ئازادی بۆ ئه ره خسیت، هه مبه ر به وه پرۆزه ی دیارخه ره کانی خستنه پال، وه ک دروسته یه کی شکاوه ی نیو پرۆزه یه کی گه وره تر، ریکادانی سینتاکسیان بۆ ده سه ته به ر ئه کریت.

مشروع الرأس الوظيفي في اللغة الكرديّة

أ.م.د. سazan ظاهر سعيد

قسم اللغة الكوردية، كلية اللغات

جامعة السليمانية

اقليم كوردستان، العراق

البريد الإلكتروني: sazan.mohammad@univsul.edu.iq

المستخلص

البحث المعلنون بـ (مشروع الرأس الوظيفي في اللغة الكرديّة) محاولة لوصف مشروع مُحدّد الرأس الوظيفي في اللغة الكرديّة- لهجة السليمانية. وتكمن أهمية البحث في تحديد الوحدات المعجميّة، بوصفها محدّد لرأس الوظيفي، والتي يقع على عاتقها توليد عبارة المُحدّد الوظيفي، وكلّ ذلك يؤدي إلى استساغ كفيّة بُنيان المشروع. وقد خُصّ محتوى البحث ببنيان مشروع المُحدّد الوظيفي وفق مبادئ نظريّة التّحكّم والتّصنيف الفرعيّ. ولهذا اتُّخذ من رأس المُخطّط المشروع معياراً؛ لأنّه يتمسك بلجام المشروع ويضمن توليده من ناحية البنية والوظيفة. ويخبرنا محتوى البحث أن وجود هذا النوع من المشاريع النحوية، يشير إلى نوع آخر من العبارات، يرعاه رأس نحوي آخر، وهو (الإسقاط المعجمي)، وهذه تحدث مُرتبطاً بـ (المُحدّد المعجمي). وأظهرت نتائج الدّراسة توليد أنواع من (عبارة المُحدّد الوظيفي)

فی نطاقٍ مُعَيَّنٍ وَلِكُلِّ مِنْهَا بُنْيَتُهَا وَتَرْتِيبُهَا الْخَاصُّ.

الكلمات المفتاحية: المُحدِّد، رأس الوظيفة، التَّحْكَم، التَّصْنِيف، الفئة النحوية.

Assist. Prof. Dr. Sazan Dhahir Saeed

Kurdish Department, College of Language

University of Sulaimani- Kurdistan Region - Iraq

E-mail: sazan.mohammad@univsul.edu.iq

“Functional Head Project in Kurdish Language”

Abstract

This paper aims to investigate the construction of functional head projects in the Kurdish-Sulaimani sub dialect. The study focuses on identifying the lexical items that serve as functional heads responsible for defining how these projects are constructed. The significance of this research lies in the exploration of the specific lexical categories that function as functional heads, which play a crucial role in shaping the project's structure and method of construction. The research delves into the creation of functional head projects based on the principles of government and subcategorization theories. It places emphasis on the role of project head constructors, which control both the structure and function of the project, ensuring its proper execution. This suggests that the existence of such syntactic projects indicates the presence of various types of phrases sponsored by different head constructors, which are associated with lexical projects and their unique characteristics. The study's findings indicate that various types of identifier functional phrases are produced within a specific range, each having its own distinct structure and parameters.

Key Words: Determiner, Functional Head, Government, Subcategorization, Syntactic Category.

سەرچاۋەكان

بە زىمانى كوردىي:

ئازاد ئەخمەد حسەين (۲۰۰۹)، سىنتاكسى كىردارى لىكدرارو لە شىۋەزىرى ھەۋرامىدا، لە بىلاۋكراۋەكانى مەلبەندى رۇشنىيىرى ھەۋرامان، چاپخانەى ياد، (ب.ش).

ئاۋات صالح قادر (۲۰۱۵)، رېككەۋىتى سىنتاكسىيە لە زىمانى كوردىي و فارسىيدا. نامەى ماستەر. كۆلئىزى زىمان. زانكۆى سلىمانى.

تارا موحسىن قادر (۲۰۱۱)، زىمانى كوردى و مىنىمال پىرۇگرام، تىزى دىكتورا، كۆلئىزى زىمان، زانكۆى سلىمانى. حاتەم ولىا محەمەد (۲۰۰۹)، پەيۋەندىيە رۇنالىيەكانى نواندە سىنتاكسىيەكان، چاپى يەكەم، دەزگاي توپۇنەۋەۋ بىلاۋكردنەۋەى موكرىانى، چاپخانەى خانى، دەۋك.

ژىنۇ نزار احمد (۲۰۲۳)، جىندەر لە پىرەۋى فەرھەنگ و رىزىمانى شىۋەزىرى ھەۋرامىدا. نامەى ماجستىر. كۆلئىزى پەروەردەى شارەزور. زانكۆى ھەلبەجە.

سازان زاھىر سەئىد (۲۰۲۰)، نواندى سىنتاكسىيە لە زىمانى كوردىيدا، چاپى يەكەم، چاپخانەى ناۋەندى سارا بۇ چاپ و بىلاۋكردنەۋە، سلىمانى.

عەبدولجەبار مستەفا مەرووف (۲۰۱۰)، دروستەى فرىز لە زىمانى كوردىدا، لە بىلاۋكراۋەكانى مەلبەندى كوردۇلۇجى. عەبدولجەبار مستەفا مەرووف (۲۰۲۰)، لىكۆلئىنەۋە لە فەرھەنگ و سىنتاكسىيە كوردىي، چاپخانەى سارا، بەرگى يەكەم، چاپى يەكەم.

عەبدولواھىد موشىر دزەيى (۲۰۱۳)، رستەسازى رۇنانكارى و گوپزانەۋە، چاپى يەكەم، لە بىلاۋكراۋەكانى ناۋەندى ئاۋىر بۇ چاپ و بىلاۋكردنەۋە، ھەۋلىر.

قىان سلىمان حاجى (۲۰۰۷)، كەرەسە بەتالەكان لە پروانگەى تىۋرى دەسەلات و بەستەنەۋە، ((شىۋەزىرى كىرمانجى خاورو))، تىزى دىكتورا، كۆلئىزى زىمان، زانكۆى سەلاھەددىن، ھەۋلىر.

قادر، سەباح (۲۰۰۹). ھەندى لايەنى رىزىمانى دەسەلات و بەستەنەۋە (GB) لە زىمانى كوردىدا. چاپخانەى حاجى ھاشم. ھەۋلىر.

محەمەدى مەھوى (۲۰۰۱)، رستەسازى كوردىي، زانكۆى سلىمانى.

محەمەدى مەھوى، كاروان عومەر قادر، شىلان عومەر حسىن (۲۰۱۰)، دروستەى كىردار- بىنەماۋ دىاردە، زانكۆى سلىمانى، سلىمانى.

محەمەدى مەھوى (۲۰۱۱)، بىنەماكانى سىنتاكسىيە كوردىي، بەرگى يەكەم، چاپخانەى پەيۋەند، سلىمانى. محەمەدى مەھوى (۲۰۲۱)، مۇفۇلۇژىيە و بەيەكداچوونى پىكھاتەكان «مۇرۇلۇژىيە كوردىي»، بەرگى يەكەم و دوھەم، چاپى يەكەم، سلىمانى.

مستەفا رەزا مستەفا (۲۰۲۱)، چەند لىكۆلئىنەۋەيەكى زىمانەۋانى لەبارەى مۇرۇلۇژىيە و سىنتاكسىيە زىمانى كوردىيەۋە، بەرگى يەكەم، چاپى يەكەم، چاپخانەى چوارچرا، باشوورى كوردستان.

ھەژار حسىن والى (۲۰۲۳)، پارامىتەر لە سىنتاكس و مۇرۇسسىنتاكسىيە كوردىدا، تىزى دىكتورا، كۆلئىزى زىمان، زانكۆى سلىمانى.

به زمانی ئینگلیزی:

Topics in government and binding theory, with reference to English Northern Kurdish. ,(۲۰۰۴) .Barwari, M.C
.Ph.D thesis, University of Salahaddin

A step -by-step introduction to the Government and Binding theory of syntax, SIL - ,(۱۹۹۸) .Black, CH
.Mexico Branch and University of North Dakota

MODERN SYNTAX, A COURSE BOOK, First publish, United States of America, ,(۲۰۱۱) .CARNIE, A
.Cambridge University Press

.Chomsky's Universal Grammar, Third edition, Blackwell Publishing ,(۲۰۰۷) .Cook. V. & Newson, M

An Introduction to LANGUAGE, Seventh Edition, ,(۲۰۰۳) .FROMKIN, V. & RODMAN, R. & HYAMS, N
.Maple Printers, Printed in the United States

.introduction to Government & Binding Theory, Second Edition, Blackwell Publishing ,(۱۹۹۴) .Haegeman, L

.English Syntax An Introduction, CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS ,(۲۰۰۴) .Radford, A

LINGUISTICS AN INTRODUCTION, SECOND EDITION, Cambridge ,(۲۰۰۹) .Radford, A. & Atkinson, M
.University Press

پ. پیگه ی نه لکترونی:

<https://www.jahanshiri.ir/fa/en/article-definite>